

Ur *Fjärde Internationalen* nr 2 1983

Ernest Mandel

Krisen inom världens valutasystem

För att förstå hotet om ett sammanbrott i världens valuta-, kredit- och banksystem så måste vi se den nuvarande krisen som en kombination av två rörelser. Den första är den normala konjunkturcykeln, som har en genomsnittlig längd på mellan fem och sju år. Den andra är den långa vågrörelse som har varit en nedåtgående rörelse sedan slutet av 1960-talet eller början av 1970-talet. Denna är sammanlänkad med den vanliga cykeln. Den här distinktionen är nödvändig av flera skäl: för att förstå allvaret i den nuvarande krisen, men också för att inte ryckas med av idén om en oavbruten rätlinjig nedgång i produktion och nationalinkomst.

Trotskyj gjorde samma påpekande under den stora depressionen 1929-32. Vid den tiden fanns det marxister både inom och utanför den trotskistiska rörelsen (dock oftare inom andra strömningar som återoppar sig på marxismen, särskilt den stalinistiska rörelsen) som ansåg att krisen inte skulle leda till någon återhämtning ens av tillfälligt slag, beroende på den kapitalistiska ekonomins inre logik. Trotskyj opponerade sig kraftigt mot detta, och händelserna gav honom rätt. Det blev en uppgång från och med 1933 eller 1934 i USA, Storbritannien, Tyskland och alla de stora imperialistiska länderna.

Sedan etablerandet av vad Marx kallade en världsmarknad för industriprodukter i början av 1820-talet, så har det varit 21 konjunkturcykler. Om man räknar ut de här konjunkturcyklernas genomsnittliga längd finner man att resultatet blir omkring sju år, något som i förbigående sagt sammanfaller med vad Marx beräknade dem till på sin tid. Under 1900-talet, imperialismens period, och speciellt under senkapitalismens era så har cykeln blivit något kortare – ungefär fem eller sex år. Eftersom den nuvarande recessionen började såg under 1980 så kan det förväntas att en svag återhämtning kommer att ske mot slutet av detta år eller i början av nästa. Det betyder att produktionen kommer att öka med ett par procent liksom nationalinkomsten och bruttonationalprodukten.

Det är viktigt med tanke på kortsiktig facklig strategi, eftersom det vanligtvis är lättare för arbetarna att slå tillbaka attackerna på deras levnadsstandard eller sysselsättning under förhållanden med en till och med modest uppgång. Och denna uppgång kommer troligen att utvecklas i en rad imperialistiska länder. Men medan den normala följderna av konjunkturcykler fortgår så är det viktigt att förstå att det sker inom ramarna för en nedåtgående eller stagnerande lång våg. Därför är återhämtningarna korta, konjunkturedgångarna längre och djupare och – framför allt – arbetslösheten fortsätter att växa även under återhämtningsperioderna. Nästan alla borgerliga och reformistiska experter förutspår nu allmänt att arbetslösheten kommer att fortsätta att växa in på andra hälften av 1980-talet, om inte längre.

Den grundläggande orsaken till detta är investeringarnas själva natur under hela den här långa vågen. Det är huvudsakligen rationaliseringsinvesteringar, med andra ord investeringar som tar bort mer arbetstillfällen än de skapar. Det här är kopplat till den långa uppgången i den genomsnittliga arbetsproduktiviteten i och med den tredje teknologiska revolutionens utveckling. Detta gäller speciellt med den nuvarande utvecklingen av mikrochips som avskaffar arbetstillfällen inte enbart inom industrin utan också inom servicesektorn, som haft den största ökningen av arbetstillfällen under de föregående decennierna – bankväsendet, handeln, försäkringsväsendet, statsförvaltningen, hälsovård, utbildning och även inom fritidsindustrin.

Under det att arbetsproduktiviteten växer snabbare är produktionen, även om produktionen växer, så ökar arbetslösheten. Vi står därför inför perspektivet av massarbetslöshet inom de kapitalistiska länderna. Även om vi bortser från arbetslösheten i tredje världen och Japan så är

arbetslösheten nu omkring 30 miljoner, jämfört med 20 miljoner under recessionen 1974-75 och 10 miljoner under recessionen 1970. Kring 1985 kommer den att ha ökat till 35 miljoner och under nästa recession, som säkerligen kommer före slutet av 1980-talet, så har den antagligen nått så högt som 40 miljoner. Detta är nära nivån vid krisen 1929-32. Åtskilliga västländer har redan en högre arbetslöshet i absoluta tal än vid den tiden, men inte i procent av befolkningen.

I USA är nu den officiella arbetslösheten 11 miljoner. Fackföreningssiffror fastställer den till 13 miljoner, och om man justerar dessa uppskattningar så att de räknar med de kvinnor som tvingats bort från arbetsmarknaden beroende på bristen på arbetstillfällen så hamnar man närmare 15 miljoner. Men inte ens de siffrorna säger hela sanningen, eftersom man också måste ta arbetslöshetens varaktighet med i beräkningen. I USA är situationen annorlunda jämfört med den i Europa och Japan eftersom omsättningen på arbetstillfällen, och därigenom omsättningen på arbetslösheten, är mycket större än i dessa länder. Några nyligen gjorda uppskattningar som publicerats i USA tyder på att av totalt 90-95 miljoner löntagare och arbetslösa människor så hade endast 60 miljoner en permanent anställning under andra hälften av 1981 och första hälften av 1982. En tredjedel av arbetsstyrkan var vare sig arbetslösa eller permanent anställda utan hade endast tillfälliga arbeten, med arbete under t ex två månader, därefter två månader på arbetslöshetsunderstöd för att sedan finna ett nytt arbete osv.

Valutakrisen

Detta är bakgrunden till den nuvarande valutakrisen. Låt oss nu se på dess karaktär och hur den hänger ihop med efterkrigsexpansionen. Det stora misstaget som görs av de flesta är, att de skiljer den nuvarande valutakrisen från vad som föregick den, på ett fullständigt konstgjort och ovetenskapligt sätt. Som vi tidigare sagt många gånger är det tvärtom så att allt som hänt efter andra världskriget lett fram till den här typen av valutakris. Expansionen efter andra världskriget fick huvudsakligen sin näring från inflationen. För att använda en metafor som jag har använt många gånger (den är lånad från Winston Churchill): man kan säga att västvärlden flöt mot välstånd på en ocean av skulder, krediter och en ökning av penningmängden. Och det är klart att om man har en konstant och växande upptrappning av det här slaget så måste det explodera vid någon punkt. Inflationen ökar från en halv procent till en procent, från en procent, till två procent till tre, och till sist är explosionen oundviklig. Så utifrån en rent teknisk synvinkel kan man säga att den nuvarande ekonomiska krisen har sitt ursprung i den permanenta inflationen under de senaste 25 åren av expansion. Den skapade drivkraften till förstörelsen av valutastabiliteten, och vid ett givet tillfälle slutade den också att tillhandahålla näring till fortsatt expansion och började fungera som en broms på den.

Jag skall ge endast ett exempel på hur detta gick till. Den kumulativa inflationens antagligen allvarligaste effekt på det kapitalistiska systemet var att det blev omöjligt att göra en seriös planering av investeringsprojekt på mellanlång och lång sikt. Det här ledde till ett uppgivande, eller åtminstone en allvarlig inskränkning, av sådana projekt. Detta har varit en av huvudorsakerna till omsvängningen i det ekonomiska klimatet. Vart enda ett av de större investeringsprojekten som startades under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet – från Concorde till Ariane, till nya kärnkraftverk i USA och Europa – fick en slutlig kostnad som var inte 10 eller 15 procent utan 100, 150 eller 200 procent högre än vad som ursprungligen planerades. Inget kapitalistiskt företag kan i längden leva under sådana förhållanden. Man gör investerings- och expansionsplaner, nya fabriker byggs och sedan upptäcker man att man tvingas betala två eller tre gånger så mycket som man ursprungligen beräknade. Resultatet är antingen att projektet läggs ned, kanske med en osäljbar, halvbyggd fabrik, eller så genomförs det men med enorma förluster som i fallet Concorde.

Detta bidrog mycket mer till att inskränka de långsiktiga investeringarna än någon löneexplosion, någon ökning av de nominella lönerna eller till och med reallönerna. Dessa spelade förvisso en roll genom att göra det svårare för kapitalistklassen, men endast en partiell och underordnad roll. Så när vi säger att monetarismen representerar en slags vändning i kapitalisternas strategi, eller åtminstone i de borgerliga regeringarnas ekonomiska politik, så är det verkligen sant. Men det skall inte ses som någon slags konspiration – det finns ett element av aggression gentemot arbetarklassen och där finns element som följer borgarklassens långsiktiga målsättning. Jag återkommer till detta senare, men det här är inte den centrala poängen. Kapitalisternas uppgift är att göra profiter, inte att angripa arbetarklassen. Angreppen på arbetarklassen är bara ett sätt att försvara eller öka profiterna. Om kapitalisterna slutar investera så beror detta inte på att de är skurkar, som medvetet vill skapa arbetslöshet, utan på att investeringarna inte är tillräckligt lönsamma för dem. Det, finns inget klassintresse, ingen makt på jorden, som kan stoppa en kapitalist från att göra lönsamma investeringar. Det är inte så klassmedvetna, inte så idealistiska, inte villiga att offra sina privata intressen för sin klass (globala) intressen. Men om de inte kan profitera, och till och med gör förluster, så kan ingen vare sig vänster- eller högerregerings predikande få dem att investera. De måste visas att investeringarna kommer att bli lönsamma innan de kommer att börja investera igen. Så om monetarismen representerar en svängning, så var den ursprungligen inte orsakad av politiska eller ideologiska överväganden utan berodde på att bekämpandet av inflationen blev huvudproblemet utifrån försvaret av lönsamheten.

Nu är detta, som jag har sagt, rent tekniskt. Problemet tycktes vara ett valutaproblem, ett problem med underskott i betalningsbalansen, med stigande kostnader inom industrin och ett konsumentprisindex som man förlorat kontrollen över. Det åtgärdades genom restriktioner på penningcirkulationen och penningkvantiteten, genom att göra pengar dyra genom höjningar av räntan osv - detaljerna behöver vi inte bry oss om här.

Men det finns också mer grundläggande element som är mycket viktigare utifrån marxistisk utgångspunkt för att förstå vad vi har bakom oss, var vi är nu och vart vi är på väg. Under kapitalismens nedgångsperiod som börjar vid första världskriget, och speciellt under den senkapitalistiska perioden som börjar vid andra världskriget, kan systemet inte av sig självt säkra en grundläggande långsiktig expansion genom sina egna inre drivkrafter. Det här inre orsakerna kan relateras till ett överskott på kapital och en fallande profitkvot i ett långsiktigt perspektiv, och framstår mycket tydligt på två områden. För det första tillåter inte systemets inre logik en tillräcklig tillväxt av marknader och profiter för att säkra en hög sysselsättningsgrad, för att inte tala om full sysselsättning, av existerande industriell kapacitet och existerande arbetskraft. Om systemet lämnades åt sig självt, utan ingripande utifrån, utan statsingripanden, så skulle det finnas en permanent överkapacitet och permanent arbetslöshet. En av Lord Keynes förtjänster, och han hade sådana, var att han förstod detta faktum. Han var inte den förste som gjorde det. Många marxister hade före honom förklarat att detta var ett nödvändigt drag hos den nedåtgående, i motsats till den uppåtgående, kapitalismen.

Inflationen och neo-keynesianismens politiska funktion var huvudsakligen att övervinna detta problem. Det finns en stor myt som skapats av borgerliga ideologer och olyckligtvis också av några ideologer inom arbetarrörelsen, om orsakerna till inflationen. Det är inte sant att kapprustningen är den huvudsakliga anledningen till inflationen. Om man ser till fakta och statistik så är två tredjedelar av de skulder som skapats under expansionen efter kriget inte statsskulder utan privata skulder. De privata skulderna växte dubbelt så fort som statsskulderna. Dessa privata skulder var av två slag: konsumentskulder och företagsskulder.

En viktig del i expansionen av konsumtionsvaror efter kriget var kreditexpansionen. Avbetalningsköp, av bilar och i mindre utsträckning varaktiga konsumtionsvaror och framför allt huslån, närde expansionen. Företagens skuldsättning exploderade också vid slutet av

andra världskriget och speciellt under 60-talet, vilket skapat en situation idag då många företag balanserar på ruinens brant. Ofta kan man inte avgöra ifall de är bankrutta eller ej, de kan ramla över kanten från ena dagen till den andra. Jag tänker inte på små företag utan på några av de större multinationella företagen. Det är idag troligen 10 eller 20 av de 100 största företagen som är i den situationen idag.

Denna stora skuldexplosion skapade en expanderande marknad och bättre investeringsmöjligheter och därmed grunderna för en långsiktig expansion. Men den närdes med skulder och betalades inte med reella resurser. Det skedde av avsevärd ackumulation av skulder inom det kapitalistiska världssystemet, vilket tog ytterligare fart efter 1973 genom skapandet av oljedollarn. Bankerna tog stora lån hos de oljeexporterande länderna och använde dem till lån åt företag eller stater för att få vinst. Det finns en inre logik mellan hindren, gränserna, för normal inre kapitalistisk expansion och överskottet av kapital och överkapacitet och växande arbetslöshet.

Hotet om kreditkollaps

Vi kan nu se en nedåtgående kapitalism, med växande svårigheter för egen expansion, som behöver konstgjord inflation för att hålla igång marknaderna, tillsammans med investeringar via skuldsättning. Här har vi de grundläggande och avgörande länkarna i analysen. Inflationen har tagit formen av en ökande kvantitet pengar – sedlar och kortfristiga lån – som flyter omkring.

Det här skulle kunna stoppas väldigt lätt. En deflatorisk regeringspolitik skulle få ned inflationen till noll, men till det fruktansvärda priset av att döma en stor del av industrin till konkurs. Det är tekniskt möjligt, men även om penninginflationen stoppas, så är skulderna fortfarande obetalda. Faktiskt är det så att ju stabilare penningvärdet blir ju tyngre väger skuldbördan. Genom att räkna med inflationen trodde kapitalisterna att de skulle bli rikare genom att sätta sig allt mer i skuld. På kort sikt lyckades några, men det var dumt som långsiktig värdering. Det var ett enkelt trick. Man tar ett lån med en ränta på 10 procent medan inflationen är 15 procent och profitnivån ligger på 20 procent. Följaktligen blir man allt rikare ju större skuld man har. Det här fungerar bra så länge som alla faktorer är konstanta, men om låneräntan ökar till 20 procent och profiten sjunker till 10 procent så blir man fattigare. Penningpolitiken kan inte sopa undan den nedåtgående profittrenden eller den ackumulation av skulder som tynger ned de kapitalistiska klasserna och staterna världen över.

Hotet om en kreditkollaps tar sig den specifika formen av en gigantisk ackumulation av skulder via olika ombud. Idag har bankerna, i världsskala, fordringar på mer än 1000 miljarder dollar, och risken finns att många av låntagarna inte kommer att kunna betala tillbaka sina skulder. Vilka är dessa låntagare? Det finns två huvudsakliga kategorier: regeringar samt privata företag och hushåll.

Med regeringar menar vi alla regeringar. Det finns en myt att det endast är länderna i tredje världen som har jättelika skulder. Det är inte sant. De danska och belgiska regeringarna är nästan bankrutta medan de engelska och italienska inte ligger långt efter. Totalt har de här regeringarna en skuld på 500 miljarder dollar.

De privata företagens skulder är också mycket betydande. Några företag har större skulder än regeringarna. Chrysler har skulder som närmar sig 3 miljarder dollar, International Harvester och Massey Ferguson 1,5-2 miljarder dollar etc. Totalt uppgår summan till hundratals miljarder dollar.

Hushållens skulder, framför allt i de anglosaxiska länderna, har en liknande omfattning. Det har inte varit ett lika stort problem i Frankrike och Italien beroende på olika konsumentvanor

under de senaste 25 åren. Icke desto mindre är avbetalningar som en form av skuldsättning mycket omfattande. T ex i USA har 75 procent av bönderna ett underskott, och om bankerna skulle handla som de gjorde 1929-32 så skulle många bönder tvingas gå i konkurs. I stället för att tvinga dem till inlösen har bankerna tillåtit skulderna att växa.

Den sista formen av skuldsättning, och den allvarligaste för systemet, är skuldsättning mellan banker. Banker är skuldsatta och kan tvingas stänga. Det här är ett allvarligt bekymmer för kapitalistklassen. Speciellt oroar de sig för snöbollseffekten. För att ta ett exempel – och undvika det uppenbara fallet Mexiko. Det var en grupp mindre aktiemäklare i Oklahoma som gick i konkurs när låneräntan gick upp. Deras konkurs inbegrep också ett par små lokala banker, återigen helt marginella för den nationella ekonomin, som engagerat sig i spekulativa oljelån. Men inom en vecka hade de här lokala konkurserna hotat de sex största bankerna i USA, som förlorade 5 miljarder dollar. Människor med pengar insatta i de små bankerna kunde inte betala sina skulder och så rullade snöbollseffekten igenom systemet. En stor bank kan ha hundratals miljarder i insatta pengar, men deras eget kapital kan vara så litet som ett fåtal miljarder. En förlust på 5 miljarder dollar kan krossa dem och medföra att miljoner människor förlorar sina insatta pengar.

Bankaffärer som brott

Under den nedåtgående kapitalismen har bankaffärer gränsat till det kriminella. Bankerna har stora kortfristiga insättningar och investerar dem långfristigt med antagandet att de kortfristiga insättningarna inte skall tas ut. Det här är inte endast olagligt utan står också i motsättning till bankväsendets elementära grunder.

Om ett antal kortfristiga insättningar skulle dras tillbaka så skulle hela systemet falla, eftersom de här pengarna inte är likvida utan har investerats. Det finns ingen bank i hela världen som kan betala tillbaka mer än en tredjedel av sina insatta medel. Om panik skulle bryta ut och folk skulle återkräva sina insatta medel skulle banksystemet inte kunna hantera detta. Under tyska Herstadtbankens och amerikanska Franklinbankens konkurser 1974 beslutade världens främsta bankirer i Basel att inte tillåta någon ytterligare större bank att gå under. De kom överens om att resurser skulle finnas tillgängliga för att undvika en panik som skulle kunna hota världens creditsystem. Under den nuvarande konjunkturedgången har ingen betydelsefull bank tillåtits gå i konkurs.

Kan det här systemet fortsätta för evigt? Vilka är gränserna för dess tillämpning? Har det världskapitalistiska systemet resurser för att rädda viktiga regeringar, företag och banker? Fram tills idag har de gjort det. President Reagan ingrep för att rädda den polska regeringen från att förklaras i konkurs. Några amerikanska banker tryckte på för att få till stånd en sådan konkursförklaring eftersom den polska staten var oförmögen att betala en del av de ränteskulder som förfallit. Reagan ingrep av ett uppenbart skäl. Han visste att en mindre betalningsinställelse till en liten amerikansk bank skulle ha spridits till hela västvärldens banksystem – den privata polska regeringen är skyldig mer än 15 miljarder dollar till privata banker i väst. Priset för ett antal västbankers konkurs var för högt.

Avsaknaden av en central världsbank

Kan världens banksystem fortsätta att omsätta krediterna och inflatera de totala kreditlånen? Jag tvivlar på att det är möjligt för all framtid – kanske för ytterligare en begränsad period. Om de fortsätter att göra det står de inför två betydande problem. Det första gäller fördelningen av risker, till inom imperialistisk rivalitet och avsaknaden av en långivare i sista hand. Det här systemet kan endast kontrolleras om det finns en borgerlig världsstat med en central världsbank, som kunde fungera på världsnivå på samma sätt som varje riksbank gör i nationell

skala. Det betyder att den skulle låna pengar till de privata bankerna för att undvika att de går i konkurs. Men privategendomen och konkurrensen hindrar skapandet av en sådan världsstat. Beroende på den inomimperialistiska rivaliteten så kan det inte finnas någon långivare i sista instans. Således kommer alltid frågan om fördelning av riskerna och de påföljande kostnaderna att existera. Den är öppen för förhandlingar och kohandel. Vilken del kommer amerikanerna, tyskarna, japanerna, engelsmännen, fransmännen och italienarna att betala?

Precis som under 1920-talet så finns det ingen stormakt som kan tvinga igenom en sådan uppdelning. Efter kriget 1939–1945 kunde USA göra det. Likaså var britterna i en sådan position före kriget 1914. Idag är de mellanimperialistiska styrkeförhållandena sådana att USA inte kan tvinga någonting på Japan eller Västeuropa; ta t ex historien med den sovjetiska gasledningen.

Om skuldbördan endast uppgår till några få miljarder kan den klaras av och delas upp, men vad händer när det handlar om hundratals miljarder? De latinamerikanska staternas ackumulerade skuld är redan större än 100 miljarder dollar. Arbetarstaternas skuld är inte mycket mindre, och de största multinationella bolagens skulder uppgår till mer än 100 miljarder dollar. I Storbritannien uppgår industrins skuld till bankerna till 40 miljarder pund. Då det inte finns någon slutgiltig långivare så finns risken alltid att någon regering kommer att vägra betala och gå i borgen för ett annat land eller dess banker. I takt med att den inom imperialistiska rivaliteten ökar så ökar också risken för att detta skall inträffa.

Deflation

Den andra svårigheten är knuten till den deflationistiska politikens funktion, höjningen av räntan och skapandet av nya krediter. Denna politik används för att försvaga arbetarklassen genom arbetslöshet, och har som långsiktig målsättning att urholka arbetarklassens militans och styrka. Den syftar också, precis som den kapitalistiska krisen, till att rensa bort dödkött ur systemet. Men det här betyder konkurser och, som jag förklarat tidigare, så hotar dessa själva banksystemets framtid. Den andra frågan gäller hur bankerna skall hållas i schack. Hur tvingar man dem att upphöra med kreditexpansionen samtidigt som en kris av 1929-32 års proportioner undviks?

Den härskande klassen står inför ett mycket allvarligt hot från en valuta- och kreditkris i världsskala. Den kan inte lösa detta på ett enkelt sätt. Den står inför betydande socialt och politiskt motstånd från arbetarklassen och den koloniala revolutionen. Mellan de imperialistiska staterna finns en växande rivalitet. Dessutom finns konflikten med arbetarstaterna. I jämförelse med 1930-talet så har kapitalisterna totalt sett mindre inflytande. Det är därför det är möjligt att förutse att kapitalismen inte kan lösa krisen och att arbetarrörelsen kommer att få flera möjligheter att lösa den på sitt vis, förutsatt att det sker en uppgång i masskampen och att ett nytt revolutionärt ledarskap växer fram.

Ernest Mandel

Övers. Lena Palmquist / Robert Thavenius (ur *International* vol 6, No 6, november/december 1982)